

Paskutinė Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kūrybos mecenatė: nauji potėpiai Bronisławos Wolman portretui

The Last Patron of Mikalojus Konstantinas Čiurlionis's
Work: New Touches to the Portrait of Bronisława Wolman

NIDA GAIDAUŠKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

<https://ror.org/05ogfgn67>

gaidauskiene@liti.lt

<https://orcid.org/0000-0001-8808-1818>

Santrauka: Wolmanų šeima svariai prisidėjo prie Mikalojaus Konstantino Čiurlionio intelektualinio augimo ir jo, kaip dailininko, savirealizacijos. Nuo 1904 m. pabaigos iki 1907 m. Bronisława Wolman rūpinosi menininko pragyvenimų ir skatino jo kūrybines aspiracijas. Wolmanų bute vykę salonai turėjo reikšmės Čiurlionio pasaulėžiūros raidai. Šios šeimos remiamas menininkas pamatė Krymą, Kaukazą, Beskidus, meno kolekcijas penkiuose Vidurio Europos miestuose. Wolman skatino jo kūrybinius eksperimentus, domėjimąsi naujomis veiklomis (literatūriniais, fotografijos bandymais). Čiurlionio dėkingumą už palaikymą ir paramą liudija jo dedikacijos. Wolmanų išsaugoti artefaktai ir laiškai reikšmingai papildė menininko darbų ir dokumentų rinkinį. Šiame straipsnyje pateikiama naujų žinių apie Wolman ir jos šeimą, Čiurlionio biografijos detalių, gilinamasi į konkrečias demokratiškos mecenatystės aplinkybes. Publikacija parengta atlikus penkių naujų archyvų, esančių už Lietuvos ribų, tyrimą, pirminius šaltinius susisteminius ir pritaikius istorinį rekonstrukcinį bei interpretacinį metodus.

Raktažodžiai: Bronisława Wolman, Wolmanai, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, demokratiška mecenatystė, meno salonas, biografija.

Received: 11/07/2025 **Accepted:** 23/07/2025

Copyright © 2025 Nida Gaidauskienė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Abstract: The Wolman family played an important role in Mikalojus Konstantinas Čiurlionis's intellectual growth and his artistic self-realisation. From the end of 1904 until 1907, Bronisława Wolman took care of the artist's livelihood and encouraged his creative aspirations. The literary salons held in the Wolmans' apartment were important for the development of Čiurlionis's worldview. With the support of this family, the artist visited the Crimea, the Caucasus, and the Beskids, and saw art collections in five Central European cities. Bronisława Wolman encouraged Čiurlionis to experiment and try himself in new areas, such as literature and photography. The artist expressed his gratitude for the support and encouragement through dedications. The artefacts and letters preserved by the Wolmans have enriched the artist's oeuvre and his documentary legacy. The article provides additional information about Bronisława Wolman and her family, introduces new details of Čiurlionis's biography, and delves into the specific circumstances in which democratic patronage took place. The publication is the result of research carried out in five archives outside of Lithuania. It summarizes primary sources using historical reconstruction and interpretive approaches.

Keywords: Bronisława Wolman, the Wolmans, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, democratic patronage, artistic salon, biography.

Įvadinės pastabos

Varšuvos muzikos institutą jau baigusį ir Leipcige studijuojantį Čiurlionį pasiekė žinia apie kunigaikščio Mykolo Ogińskiego (Michał M. S. M. Ogiński, 1849–1902) mirtį. 1902 m. grįžęs į Varšuvą jaunuolis įsitraukė į dailės studijas – tad neteko gydytojo Józefo Markiewicziaus (1834–1923), kuriam tarpininkaujant pradėjo muziko kelią, palaikymo. Atrodė, kad, vos prasidėjus XX a., mecenatystės etapas užsisklendžia, tačiau po kelerių metų jam atsivėrė durys namų, kuriuose sąveikavo menas su muzika, literatūra ir kitomis humanitarinėmis sritimis. Tad dar keleriems metams menininko „stažuočių“ laikas prasitęsė.

Viešajame diskurse Bronisławos Wolman vardas pasirodė minint Čiurlionio gimimo 60-ąsias metines. *Naujoji Romuva* paskelbė Stasio Čiurlionio atsiminimus apie brolio pažintis bei intelektualines patirtis (Čiurlionis S. 1935, kiek papildyta Čiurlionis S. 1938). Šioje publikacijoje pora pastraipų skiriama ir Wolman aplinkai pristatyti. Metų pabaigoje tame pačiame žurnale publikuoti penkių menininko laiškų, adresuotų savo globėjai ir bičiulei, vertimų fragmentai („M. K. Čiurlionies laišakai“ 1935). Jie pakartotinai publikuoti pirmoje Čiurlionio laiškų, užrašų ir straipsnių rinktinėje (Čiurlionis 1960: 193–197, 204–207, 209–210).

Dar vieno laiško juodraščių Vytautas Landsbergis aptiko Čiurlionio 1899–1907 m. muzikos rankraščių sąsiuvinyje, tekstą iššifravo ir 90-ųjų menininko gimimo metinių proga paskelbė *Kultūros baruose* (Landsbergis 1965).

Nuo 1956 m. žinias apie Wolmanų šeimą rinko menininko sesuo Jadvyga Čiurlionytė. Susiklosčius kiek palankesnei kultūros politikai, savo *Atsiminimuose apie M. K. Čiurlionį* ji paskelbė skyrelį apie Wolmanus (Čiurlionytė 1970: 159–164). Šį grožinės memuaristikos tekstą ji parengė užmezgusi susirašinėjimą su Włodzimierzū Morawskiu, Čiurlionio bičiulio Eugeniuszo broliu. Į susitikimus su Čiurlionio aplinkos žmonėmis, tarp jų – ir W. Morawskiu, rengė išvykas ir V. Landsbergis, Wolmanų aplinkos idėjas apmąstęs menininko biografijoje (Landsbergis 1976) bei trumpai apžvelgęs, ką naujo iš tų pokalbių sužinojo (Landsbergis 1980: 20–21). Vėliau ilgą laiką vyko tik tos pačios faktografijos interpretacijos. Turimas žinias keliomis detalėmis papildė Radosławas Okulicz-Kozarynas Čiurlionio *Korespondencijos* komentaruose (Čiurlionis 2019: 525 ir kt.). Čia B. Wolman gimimo ir mirties datos dar nurodytos hipotetiškai. Iš komentarų dar neaišku, kur ji gimė, brendo, kokios jos vyro giminės šaknys, kokioje aplinkoje augo Wolmanų vaikai. O šie biografiniai duomenys svarbūs, norint suprasti, kurie miesto gyventojų sluoksniai perėmė meno mecenatų funkcijas (XIX a. jas vykdė aristokratija ir pasiturintys žemvaldžiai), iš kokių resursų ir kokių interesų turėdami jie rėmė nepasiturinčius talentus.

Šiuo straipsniu siekiama naujais faktais papildyti žinias apie Bronisławą Wolman, jos šeimą, detalizuojant Čiurlionio biografiją, aiškinantis aplinkybes, kuriomis menininkas globotas. Publikacija parengta atlikus penkių naujų archyvų, esančių už Lietuvos ribų, tyrimą, pirminius šaltinius – iš archyvų rašytinių bei ikonografinių dokumentų, XX a. pradžios periodinės spaudos surinktą medžiagą – susisteminius bei pritaikius istorinį rekonstrukcinį bei interpretacinį metodus. Pastarajam papildomos medžiagos teikia antriniai šaltiniai: memuaristika, pirmtakų surinkti žodiniai pasakojimai, grožinė literatūra ir kiti kultūros tekstai.

Wolmanų šeima

Pasak pirminio šaltinio, Čiurlionio pažintis su Wolmanų šeima užsimezgė 1904 m. rudenį (Čiurlionis S. 1935, 751–752). Dokumentai šį teiginį patvirtina: 1904–1905 mokslo metų pradžioje į Varšuvos dailės mokyklą įstojo studijuoti vyriausias

iš šeimos vaikų, Bronisławas Wolmanas (*Sprawozdanie...* 1907: 47). Čiurlionis čia jau buvo apšilęs: jis Varšuvos dailės mokyklą lankė nuo jos atidarymo. Bronisławas pakvietė moksladraugį į savo namus. Sužavėta Čiurlionio skambinimo fortepijonu ir džiaugdamasi Mikalojaus Konstantino gera įtaka gabumų skulptūroje rodžiusiam jos vyriausiam sūnui (vėliau jis įgis skulptoriaus profesiją), namų šeimininkė pakvietė Čiurlionį su keliais kitais bendramoksliais lankyti savo namuose rengiamuose vakaruose (Čiurlionis S. 1935: 752; Čiurlionytė 1970: 160).

Lenkijos ir Ukrainos archyvuose pavyko aptikti dokumentų, papildančių žinias apie Wolmanų šeimą ir Čiurlionio laisvalaikio, leisto su ja, detales. Sutuoktinių Wolmanų šaknys veda į Ukrainą. Varšuvos arkidiecezijos archyve saugomoje Šv. Mykolo parapijos mirties metrikų knygoje užfiksuota, kad Julia Bronisława (dokumente figūruoja du vardai) gimė 1864/1865 metais Gorodnycios kaime, pagal administracinį padalijimą priskirtame Ladyžyno valsčiui, Umanės pavietui, kuris nuo 1793 m. įėjo į Kyjivo gubernijos sudėtį. Tai buvusi sena gyvenvietė, įsikūrusi prie Jatranės upės, su daugiau nei pusšimčiu pilkapių apylinkėse. Prieš Bronisławai gimstant miestelyje registruoti 1086 gyventojai (Похилевич 1864: 289–315). Mergaitės tėvai Franciszekas ir Anna Birskiai (motinos mergautinė pavardė Klementowicz) ([Metrika] 1938), matyt, nebuvo iš stambių žemvaldžių. Gorodnycia, kaip ir Umanė, priklausė Potockiams, Szolaŕskiui ir Moszczyńskiams.

Tolimesnio Bronisławos gyvenimo etapo tyrimai veda į Kyjivą. Lenkijoje pavyko rasti nuotrauką, kurioje įamžinta visa jauna Wolmanų šeima: Waclawas Wolmanas, Bronisława Wolman ir trys jų vaikai: vyriausiasis Bronisławas, vidurinis Stanisławas ir jauniausioji Halina (žr. il. 1). Šeimos narių vardai ir nuotraukos atlikimo vieta užrašyti ranka fotografijos reverse. Pagal išlikusius Stanisława gimimo metrikus ([Metrika] 1890) darytina prielaida, kad nuotrauka atlikta apie 1898 m. Amžiaus skirtumas tarp vaikų leistų spėti, kad Stanisławui tuo metu buvo maždaug aštuoneri, jo brolis – pora ar trejetu metų vyresnis, o jaunėlė Halina atrodo apytikriai penkerių¹. Klausimų dėl amžiaus kyla ir žvelgiant į Ana-

1 Internetiniame genealogijos portale My Heritage Halinos gimimo data nurodoma 1897 m., bet tai neįtikina: tuomet 1905 m. nuotraukoje jai būtų tik aštuoneri (plg. il. 2–3). Skaitmenizuoti duomenynai jaunųjų Wolmanų gyvenimo datas nurodo taip: Bronisławas (g. Kyjive (?) 1988–1945 Paryžiuje), Stanisławas (g. Kyjive 1890–1911 03 09(22) Varšuvoje) ir Halina (g. Kyjive 1897 01 08–1984 05 12 Jungtinėje Karalystėje). Halinos Wolman gimimo duomenys paimti iš vėlesnių nei gimimo metrikai dokumentų – iš 1950 m. jos registracijos kortelės Brazilijos konsulate Buenos Airėse (už nuorodą dėkoju Dariui Kučinskui). Tikėtina, kad keisdama dokumentus Halina savo gimimo datą dėl vienų ar kitų priežasčių pavėlino (dukart tekėjo, antrąkart – už jaunesnio Stepheno E. W. Stokeso).

Il. 1. Wacławas ir Bronisława Wolmanai su savo vaikais Bronisławu, Stanisławu ir Halina Kyjive (~1898). LNB IS

poje 1905 m. atliktas visos šeimos nuotraukas (žr. il. 2–3). Jose abu jaunuoliai atrodo brandūs – užsiželdinę ūsus, nors, paisant gimimo metrikos, Stanisławui tuo metu eina šešiolikti, Bronisławui – devyniolikti, o Halina atrodo esanti vyresnė nei dvylikametė ar trylikametė. Tai galėtų patvirtinti ir kita fotografija, kurioje ji matoma visu ūgiu (žr. il. 4).

Kyjive atliktoje nuotraukoje šeima vilki vidurinės klasės miestiečių drabužiais. Šeimos galva gražiai išpuoselėta barzda dėvi šviesų švarką šilko dryželiais, tarp pirštų laiko neuždegtą cigaretę. Iš uniformos ir rankoje laikomos kepurės nesunku spėti, jog vyriausias sūnus jau lanko progimnaziją. Viduriniam

Il. 2. Wolmanai su Čiurlioniu Anapoje (1905). Iš kairės: Stanisławas ir Bronisławas Wolmanai, M. K. Čiurlionis, (neatpažinta), Halina ir Bronisława Wolman, Eugeniuszas Morawskis, (neatpažinta). ČDM

Il. 3. Wolmanai su Čiurlioniu Anapoje (1905). Iš kairės: Stanisławas Wolmanas, Eugeniuszas Morawskis, Bronisławas Wolmanas. Priekyje – Halina. Dešiniau – M. K. Čiurlionis ir Bronisława Wolman. ČDM

Il. 4. Halina Wolman Anapoje (1905). ČDM

Stanisławui vietoje kaklajuostės sumegzta raštuoto minkšto audinio skarelė. Halinos suknutė – lyg iš batisto, su raukinukais prie kaklo. Plaukai viršugalvyje iškarpyti tarsi persirgus kokia nors vaikiška liga, kasytės surištos ažūriniais juostuotais kaspinais. Puošniausiai apsitaisiusi ponia Bronisława: jos drabužis išmodeliuotomis rankovėmis primena stilizuotą kariškio žmonos uniformą, stati aksomo apykaklė papuošta kamėja. Ant kelių – virvele parišta pensnė. Nuotraukoje B. Wolman – apie trisdešimt trejų, jiedu su vyru atrodo bemaž bendraamžiai.

Kada B. Birška (Wolman) persikėlė į Kyjivą, nėra žinoma – gali būti, kad ten mokėsi. Čia veikė Prakilnių merginų institutas, nuo 1860 m. – Pirmoji moteriškoji gimnazija, tačiau merginoms lavintis dailės srityje dar buvo vargiai įmanoma (1875 m. mieste įkurta Piešimo mokykla priėmė studijuoti vien jaunuolius). Tikėtina, kad jauna moteris savo estetinį skonį lavino lankydamas spektaklius. Nuo XIX a. pabaigos Kyjive darėsi vis gyvesnis sceninis gyvenimas: buvo statomos čia atsikėlusio gyventi kompozitoriaus Mykolajaus Lysenkos operos, gastroliuojančios trupės atveždavo operas bei baleto spektaklius, pastatytus pagal Nikolajaus Rimskio-Korsakovo, Piotro Čaikovskio, Sergejaus Rachmaninovo muziką. Prancūzijos ir Austrijos trupės siūlė operečių repertuarą (Кондуфор 1984: 284–292). Prieš 1907 m. mieste veikė aštuonios teatrinės scenos (Рибакон 1997: 271). 1884–1889 m. Kyjive darbavosi Michailas Vrubelis, sukūręs freskų ne vienai cerkvei.

Žinota, kad Bronisławos vyras Waclawas Wolmanas buvo inžinierius, kad darbavosi Sibire. Iš užrašo nuotraukos reverse aiškėja, kad šeimos galva dirbo tuo metu vienoje pelningiausių pramonės šakų – geležinkelių pramonėje. Jis specializavosi kelių inžinerijoje. Dirbdamas Vidurio Sibiro geležinkelio linijos statybos (?) skyriaus viršininku, gyveno Irkutske. Ši linija – „Didžiojo Sibiro kelio“, jungusio Čeliabinską ir Vladivostoką, projekto dalis. Darbai vyko nuo 1893 iki 1899 m. (Сведения... 1900: II lentelė). Užrašė tikslinama, kad B. Wolman su vaikais tuo metu gyveno Kyjive, nes rūpinosi jų ugdymu (Fotografija ~1898 m.). Galimai jaunasis Bronisławas su broliu jau ten lavino savo muzikos arba dailės įgūdžius. 1899–1904 m. Kyjivo gyventojų adresų knygoje Wolmanų pavardės nėra: vadinasi, šiame mieste jie neturėjo nekilnojamosios nuosavybės. Veikiausiai būstą nuomodavosi (kaip ir vėliau Varšuvoje). Prieš keldamiesi į Varšuvą Wolmanai galimai svarstė apie geresnes sąlygas augantiems vaikams įgyti lenkų humanitarinį išsilavinimą.

Il. 5. Jakobo Wolmano portretas
(~1870–1885). LNB IS

Wacławo Wolmano tėvas Jakobas Wolmanas kurį laiką gyveno Bila Cerkvoje, mieste, esančiame apie 80 km nuo Kyjivo. Gyvenvietė 1363–1569 m. pagal administracinį priskyrimą priklausė LDK, iki 1795 m. – Abiejų Tautų Respublikai (ATR). Žinių apie J. Wolmaną teikia užrašas jo portretinės nuotraukos (žr. il. 5) antroje pusėje. Jame nurodyta, kad kaip architektas J. Wolmanas darbavosi pas Branickį Bila Cerkvoje (Fotografija ~1878 m.). Identifikuojant pavyko nustatyti du Korčako herbo asmenis – turtingą žemvaldį Władysława Grzegorzą Branickį (1789–1843) ir jo sūnų meno kolekcininką Franciszeką Ksawery'ą Branickį (1816–1879). Bila Cerkvoje J. Wolmanas projektavo W. G. Branickio funduotą didžiausią Ukrainoje gimnaziją – už šį darbą jis pelnė valstybinį ordiną (pastatas iškilo 1843 m. Dabar jame veikia

Bila Cerkvos nacionalinis žemės ūkio universitetas). Sprendžiant iš statybos laiko, J. Wolmano gimimo metai turėjo būti ankstesni nei 1823-ieji, ir jis sūnaus Wacławo sulaukė brandaus amžiaus.

Daugiau nei pusę Bila Cerkvos gyventojų 1897 m. sudarė žydai. Tikėtina, kad ir architekto J. Wolmano giminės šaknys buvo susijusios su judėjiška tradicija – šiame mieste jis suprojektavo Didžiąją sinagogą, iškilusią apie 1855–1860 m. Tačiau vedė lenkaitę Antoniną Głogowską, ir jo vaikai kultūriškai asimiliavosi. Wacławas Wolmanas neteko savo tėvo 1907 m. vasario 12 (25) d. Apie Jakobo Wolmano mirtį ir laidotuves Kyjive skelbė vietinė spauda ([Pranešimas...] 1907). Sprendžiant pagal portretinės nuotraukos atlikimo vietą (ji daryta Kyjive Richterio ateljė, kuri Chreščiatiko aikštėje veikė nuo 1866 m.), numanoma, jog architektas fotografavosi apie 1878 m., t. y. jau gyvendamas Kyjive – tuo metu jo sūnus Wacławas dar buvo jaunas moksleivis. Suaugęs Wacławas palaikė lenkų nacionalinius siekius. Apie tai, kad W. Wolmanui rūpėjo žodžio laisvė lenkakalbėje spaudoje, liudija telegrama, kurią 1905 m. pradžioje gavo redak-

cija *Prawda*: „Irkutske apsigyvenusių lenkų grupė Varšuvos redakcijoms reiškia nuoširdų pripažinimą už jų pasisakymus lenkų spaudos klausimu“ („Literatura, sztuka i prasa“ 1905). Tarp pasirašiusiųjų – ir Wolmano pavardė. Vadinasi, atidarius kelio dalį Krasnojarskas–Irkutskas, jis tebėjo tarnybą šiame Rusijos administraciniame centre. Iš darbų pas savuosius grįžinėdavo tiek į Kijevo, tiek į Varšuvą, kur maždaug 1904 m. persikėlė visa šeima. 1906 m. gruodžio pradžioje spaudoje buvo paskelbtas pranešimas apie tai, kad registruotas laiškas, išsiųstas iš Krynicos, kur prieš keletą mėnesių atostogavo jo šeima, į Varšuvą, adresuotas Wacławui Wolmanui, nebuvo iš pašto atsiimtas adresato, liudija, kad šiame mieste jis gyveno su pertraukomis ([Pašto pranešimas] 1906).

Čiurlionis globėjos Bronisławos Wolman aplinkoje

Literatūrinio-muzikinio salono svečias

Čiurlioniui susipažinus su Wolmanais atsivėrė naujos sociokultūrinės galimybės. Čiurlionis teikė muzikos pamokas jaunėlei Halinai. Pradžioje šias pamokas namų šeiminiškė pasiūlė gal labiau rūpindamasi pradedančio menininko pragyvenimo galimybėmis, tačiau greitai, pajutęs demokratišką aplinką ir gyvą susidomėjimą menais, Čiurlionis tapo artimu šeimos bičiuliu.

„P. Volmanienė buvo didžios inteligencijos, nepaprastai subtilių jausmų ir skaisčios sielos moteriškė. Ji suprato M. K. Čiurlionies žmogaus ir M. K. Čiurlionies dailininko didelę individualybę“, – liudijo menininko brolis Stasys, lankydamasis Wolmanų namuose (Čiurlionis S. 1935: 752). Brolio atsiminimuose paminėtas itin svarbus momentas – šeiminiškės rengti saloniniai pobūviai: „klasikinės muzikos vakarai ir diskusijos įvairiomis temomis“ ir Mikalojaus Konstantino dalyvavimas juose (*ibid.*). Kadangi Čiurlionio humanitarinis lavinimasis nebuvo nuoseklus (jam teko žinių spragas užpildyti valinga savišvieta), Wolmanų salono aplinka ugdė jo inteligenciją.

Psichologijos paskaitų ciklą čia skaitė ir Adamas Mahrburgas (1855–1913). Tai buvo vienas guviausių protų to meto lenkų humanitarikoje. Studijavęs Rusijos sostinėje ir Leipcige, bičiulių kolegų lauktas habilitacijai Krokuvoje, jis atsisakė akademinės karjeros ir įkūnijo nepriklausomo filosofo idealą. Tuo metu jau tryliktus metus gyvendamas Varšuvoje, Mahrburgas kaip lektorius tapo labai populiarus. Iki 1905 m. pabaigos, kada mieste buvo įsteigti „Moksliniai kursai“,

paskaitas skaitė pagrindiniuose švietimo sambūriuose – nuo studentų mansardų iki apartamentų, kurių savininkai, pasiturinti buržuazija, labdaringai suteikdavo teisę šviestis žinių trokštantiems tautiečiams (Spasowski 1914: L). Wolmanų butas galimai ir buvo šio savito, niekur neregistruoto „universitetinio“ tinklo dalis. Mahrburgas mokėjo sklandžiai ir įtaigiai išdėstyti sudėtingus klausimus. Leipcigo periodu asistavęs Wilhelmo Wundto laboratorijoje, jis sparčiai plėtė savo erudiciją, mąstė itin savarankiškai. Pranešime, 1891 m. skaitytame Krokovoje vykusiame VI gamtotyriminkų ir gydytojų suvažiavime, Mahrburgas vienas pirmųjų iš lenkų apmąstė tuometinės psichologijos vietą kitų mokslų sistemoje, 1904 m. jis rengė paskaitą „Valios psichologija“, tikėjo, jog ateityje eksperimentinės psichologijos, kurios metodika sukurta remiantis pozityvistine pasaulėžiūra, susistemintos žinios bus taikomos humanitariniuose moksluose². Menininko brolis, prisimindamas paskaitas Wolman salone, teigė:

Čiurlionis dažnai pareiškėdavo visai naujas mintis ir nuomones, kurios ypatingai užintriguodavo A. Marburgą. Iškart dažnai diskusijų metu nekalbėdavo, bet sekančioje paskaitoje nagrinėdavo iškeltas Čiurlionies mintis. [...] [J]o nuomone, giliausi psichologai buvo genialūs pasaulio dailininkai (Čiurlionis S. 1935: 752).

Tarp lektoriaus skaitytų paskaitų – apmąstymai apie asmenybės plastiką mene, tad Čiurlionio ir Mahrburgo interesų laukai galėjo persidengti. Neformalų profesorių domino muzika, ypač jis mėgo Frédéricą Chopiną (Spasowski 1914 LXIII). Mahrburgas buvo kilęs iš istorinės Lietuvos (Ergetowski 1969: 508–509) – gimė netoli Minsko, nestokojo patriotinio idealizmo. Dėstė gražia lenkų kalba – buvo vienas pagrindinių profesinės terminijos kūrėjų savo tėvynėje. Nuo jaunystės savarankiškai studijavo literatūrą, rašė eiles. Savo šviečiamojoje veikloje skyrė dėmesio ir Friedricho Nietzsche's idėjoms.

Demokratiška mecenatystė ir dedikacijos

XX a. 4-o deš. pabaigoje Juozas Tallat-Kelpša, 1907–1909 m. palaikęs ryšį su Čiurlioniu, tebeturėjo jam priklausiusią knygą *Štai taip kalbėjo Zaratustra* su

2 Dėl straipsnio apimties reglamentų A. Mahrburgo idėjas autorė apžvelgs atskirai rengiamoje publikacijoje.

dedikacija: „Vieną kartą pažvelgiau į dvi gelmes – vienai iš jų aukoju kitą. Bronisława. Varšuva, 1906.V.20“ (Tallat-Kelpša 1938: 88). Veikiausiai tai buvo Wacławo Berento vertimas į lenkų kalbą, išleistas tais pačiais metais. Ši knyga suteikė svarbių impulsų menininko vaizduotei.

Praėjus savaitei po *Zaratusros* įteikimo, Čiurlionis „p. B.“ paskyrė fortepijoninį Preliudą d-moll (DK 236), tų metų rudenį „B.“ dedikavo dar tris panašaus žanro kūrinėlius fortepijonui, iš kurių vienas, vėliau pavadintas „Ekspromtu“, – nebaigtas (DK 242, 245, 246). Preliudo g-moll / Es-dur pirminio eskizo teminėje figūroje $b^1-es^2-a^1-a^2$ Landsbergis išžvelgė užšifruotą vardą Bronisława (Landsbergis 1980 177). 1907 m. balandžio 30 (gegužės 13) d. užbaigtą simfoninės poemos „Jūra“ (DK 248) partitūrą Čiurlionis vainikavo užrašu: „Dauggalei Poniai Bronisławai Wolman skiria autorius“ (Kučinskas 2007: 344–348). Muzikinių dedikacijų laikotarpiu jis veikiausiai padovanojo jai ir savo paveikslą „Bičiulystė“ (1906/1907) (Čiurlionytė 1970: 160). Tarp kelių dešimčių menininko paveikslų, puošusių Wolmanų namus, tikriausiai bent pusė buvo padovanotų, tačiau dalį ši išskirtinė moteris įsigijo pati, paremdama menininko skurdžią buitį ir skatindama jį tikėti savo kūrybinėmis galiomis. 1906 m. balandžio pabaigoje nuvykusi į Sankt Peterburgą, kur Rusijos imperijos dailės mokyklų parodoje savo moksleivių darbus eksponavo ir Varšuvos dailės mokykla, ji aplankė parodą, joje įsigijo Čiurlionio paveikslą „Ramybė“ (1903/1904). Taip pat nupirko *Санкт-Петербургские ведомости* numerių (1906, Nr. 90), kuriuose Nikolajus Breško-Breškovskis, recenzavęs šią ekspoziciją, išskyrė Čiurlionį. Parvežusi laikraštį į Varšuvą, paskleidė jį tarp savų ir pažįstamų, vieną egzempliorių nusiuntė dailininko tėvams. Neatsitiktinai broliui Povilui 1906 m. spalį Čiurlionis rašė:

Gaila, kad nepažįsti ponios Wolman – vienintelė nepaprasta Moteris, kokią pažįstu. Kažkas panašaus į mūsų Mamą ir Juzę drauge, tik ši dar ir baisi entuziastė. Geniukas, Vladukas, Krassowskis, Stasiukas ir aš [esam] beveik įsimylėję ją (Čiurlionis 2019: 542–543).

B. Wolman buvo atjauti, mokėjo motiniškai pasirūpinti. 1905 m. sužinojusi apie Čiurlionio sveikatos išsiderinimus, ji pasiūlė broliams pietauti jos namuose³.

3 1906 m. pirmoje pusėje Čiurlionis kentėjo nuo žarnyno dirglumo (šnekamąja kalba vadinto „katar kiszek“) (Čiurlionis 2019: 505). Tai lėtinė idiopatinė funkcinė virškinamojo trakto liga, kuriai būdinga pilvo skausmas ir tuštinimosi sutrikimai, nesusiję su organiniais ar biocheminiais pokyčiais.

Menininko kūrybinei vaizduotei didžiulę reikšmę turėjo išvykos su Wolmanų šeima į Anapą ir iš ten – į Krymą ir Kaukazą, Krynicą bei jos apylinkes, ponios Bronisławos finansuota pažintinė *turné* po Vidurio Europą. Į Anapą su šia šeima menininkas išvyko veikiausiai 1905 m. birželio pabaigoje, o grįžo jau prasidėjus rudeniui. Šioje kelionėje Čiurlionis fotografavo, nuotraukas vėliau suklijavo į atskirą albumėlį (iš 47 nuotraukų 38 autorystė priskiriama Čiurlioniui). Šiame dokumente užfiksuota, ką fotografo mėgėjo žvilgsnis išskirdavo peizaže (žr. Čiurlionis 2022).

Viename lape įklijuotas B. Wolman portretas, keliose nuotraukose užfiksuota visu ūgiu stovinti duktė Halina (žr. il. 4). Čia randame piešinyje B. Wolman kriptogramą, piešimo albume – užslaptintus moters asmenvardžio inicialus, jos portreto etiudėlį (il. 6, 7, 8). Nerūpestingoje aplinkoje tarp Halinos ir mokytojo užsimezgė romantiškas santykis. 1905 m. rugsėjį, grįžęs iš šios kelionės, Čiurlionis pradėjo rašyti fortepijoninį keturių dalių ciklą „Dla Halki“ (DK 184), prie kurio grįžo žiemos pradžioje, bet fugos neužbaigė.

Fotoalbume menkai atsispindi rugpjūtį surengta kelionė į Kaukazą, tačiau jos milžinišku įspūdžiu Čiurlionis pasidalijo laiške broliui Povilui. Iš Wolmanų šeimos išvykoje dalyvavo tik vyresnėlis Bronisławas, taip pat bičiulis Eugeniuszas Morawskis ir Twardowskiai. Pasiekę Novorosijską, jie traukė per Vladikaukazą (Dzaužikau) ir Tiflisą (Tbilisį) į Batumį, o iš ten Juodąja jūra plaukė į Krymą. Keliautojui vėrėsi kalnynų panoramos:

Mačiau Elbrusą lyg didžiulį sniego debesį baltos kalnų procesijos priešakyje už 140 varstų. Mačiau Darjalo tarpeklių saulei tekant tarp pilkai žalsvų ir rausvų laukinių fantastinių uolų. Ėjome tada pėsti, ir tas kelias kaip sapnas liks atmintyje visą gyvenimą. Kelias ėjo Tereko pakrante, o mes kopėme į Kazbeką, ten laikomą Kalnų

Il. 6. M. K. Čiurlionis. Bronisławos Wolman portretas (1904/1905). ČDM, Čg 22

Il. 7 Paslėptas B. Wolman asmenvardis M.K. Čiurlionio Anapos albume, ČDM

Il. 8. B. Wolman inicialų kriptograma M. K. Čiurlionio 1907–1908 m. piešinių albume, ČDM

kunigaikščiu. Brovėmės pro tokias pavojingas vietas, kad mano bendrakeleiviai blyško, apsipildami šaltu prakaitu, ir drebėjo visu kūnu. Na, ir atsidūrėme ant Kazbeko ledyno, kur taip tylu, jog, vos suplojus delnais, atitrūksta uolų gabalėliai ir lekia į prarają [...] (Čiurlionis 2019: 496).

Po šios ekspedicijos Čiurlionio paveikslai, vaizduojantys panoraminę erdvę, re-gimą tartum iš paukščio skrydžio, prisipildė mirguliuojančios atmosferos.

Čiurlionio kelionė su Wolmanų šeima 1906 m. rugpjūtį į Krynica mažiau dokumentuota, tad apie laiką, praleistą šiame kurorte, iki šiol ne itin daug ir žinota. Krynica – tai gyvenvietė Beskidų kalnuose, jos gydomieji šaltiniai aptikti XVIII a. 8–ame dešimtmetyje. Nuo XIX a. vidurio miestelis ėmė garsėti čia įrengtomis hidropatinėmis maudyklėmis. 1906 m. Krynica kaip kurortas jau buvo pelnusi 7 įvairius apdovanojimus, per tų metų vasarą joje gyveno 7421 asmuo (*Krynica* 1906: 15). Kurorte veikė valdiškas Kurhauzas su 35 apartamentais, 4 viešbučiai, nemažai pensionatų ir privačių vilų. Krynica gyvavo trijų sezonų režimu: kurortas būdavo atidaromas gegužės viduryje, o paskutinius poilsiautojus išleisdavo spalio viduryje. Užsisakydamas vietą visam sezonui, asmuo gaudavo nuolaidą (suma svyravo nuo 50 iki 300 Austrijos kronų; *Krynica* 1907: 48–50).

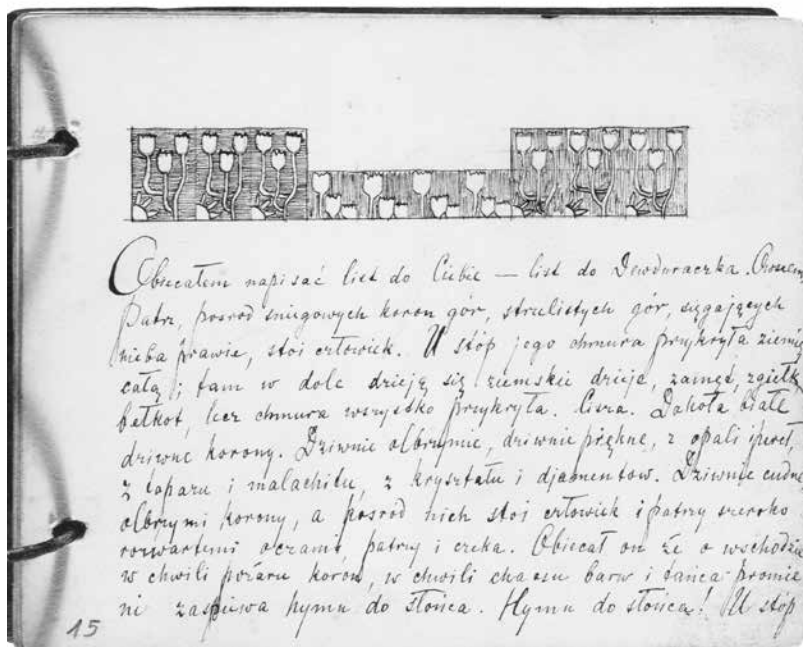
Atvykę svečiai turėdavo per parą užsiregistruoti (*Krynica* 1907: 54). Peržiūrint kurorto biuletenyje skelbtus atvykusiųjų sąrašus pavyko išsiaiškinti, kad ponia Wolman su dukra į Krynica atvyko iš Varšuvos ir apsistojo visam antrajam sezonui, trukusiam nuo liepos pradžios iki rugpjūčio 25 d.⁴ Tai buvo pats turtiniausias renginių sezonas, palankiausias orų atžvilgiu. Apie save ponia Wolman pažymėjo esanti geležinkelio pareigūno žmona. Motina su dukra apsistojo vieloje pavadinimu „Bronisława“ – ši vila buvo viena iš 35 svarbiausių kurorto privataus sektoriaus būstų. Tarp rugpjūčio 2 ir 8 dienų į Krynica atvyko ir toje pačioje vieloje apsigyveno Wolman sūnus Bronisławas, prisistatęs studentu iš Sankt Peterburgo, ir Čiurlionis, prisistatęs muzikos mokytoju iš Lietuvos (spausdinant asmenvardyje įvelta klaida: Mikołaj Czuilanis; [Registracija] 1906: 9). Svarstant, kodėl nė vienas nenurodė savo ryšių su Varšuvos dailės mokykla, galima spėti, jog tai darė dėl konspiratyvių priežasčių: Varšuva tuo metu asocijavosi su neramumais.

Čiurlionio viešnagės Krynicoje metu vyko patriotiniu požiūriu reikšmingų renginių, kaip antai paminklo Adamui Mickiewiczui (skulpt. Antonis Popieł) atidengimas (*Krynica* 1906: 12)⁵. Anuomet tai buvo ypatinga proga lenkų nacionalinėms aspiracijoms manifestuoti. Po didžiulių iškilnių su viešomis kalbomis, kurių metu prisimintas poeto pagerbimas Vilniuje, vakare atlikta Zygmunto Sarneckio pjesė *Adamas ir Marilė*. Dažnai rugpjūčio vakarais Kurhauze vykdavo koncertai, kuriuose grieždavo žinomi solistai. Tą mėnesį Teatro pastate spektaklius rodė Lvivo teatras. Repertuaro būta labiau pramoginio, bet vaidinta ir garsioji Stanisława Wyspiańskio pjesė *Vestuvės*. Būta ir Varšuvos nedidelių trupių gastrolių. Vėlyvu metu čia rengti išpūdingi baliai, sutraukdavę būrius šokėjų. Visgi Čiurlionio laiškuose nieko panašaus nėra užfiksuota – veikiausiai kurorto renginiuose jis dalyvavo menkai. Ką gi jis tuomet veikė? Ogi rašė Halinai dedikuotus literatūrinius „Laiškus Devdurakėliui“⁶ ir albumo paraštes gražino itin kruopščiomis secesinėmis vinjetėmis (il. 9–10). Šiame Čiurlionio beletristiniame cikle dekadentiški *fin-de-siècle* motyvai kontrastuoja su neoromantine

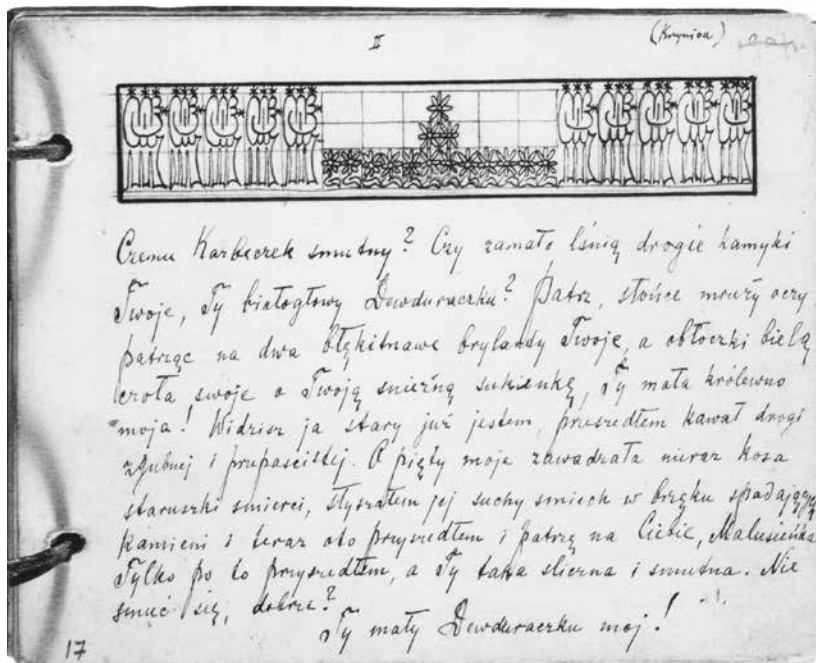
4 Habsburgų imperijoje laikas buvo matuojamas pagal Grigaliaus kalendorių.

5 Paminklas Krynicoje su Marilės statulėle prie postamento tebestovi ir šiandien.

6 „Laiškai Devdurakėliui“ – Landsbergio pasiūlytas pavadinimas literatūriniam ciklui. Toks sprendimas pagrįstas: 1907 m. kovą pradėjęs rašyti simfoninės poemos „Pasaulio sutvėrimas“ klavyrą, Čiurlionis įrašė dedikaciją „Mojamu Dewdurackowi“ („Mano Devdurakėliui“), turėdamas galvoje Haliną. Prie kūrinio grįžo 1910 m. pradžioje, jau sirgdamas. Kūrinys liko neišvystytas, nepabaigtas. „Devdurakėlio“ metonimijoje užkoduotas švelnus pasiūlymas. Šio straipsnio autorė palaiko Landsbergio hipotezę, kad Čiurlionio ketinta dovanoti gražiai išpieštą ir dailyraščiu perrašytą albumą adresatei.

Obiecatem napisac list do Liebie — list do Dauduracka. Obiecu,
 Patre, posrod snigovyciu koron gor, straliskyciu gor, usgajacych
 nieba pravie, stoi entovick. U stopu jego obmura praprykta ziemis
 ceta; tam w dolic drije, sic ziemskie drije, zaimc, zgielk
 bethot, licr obmura wyciesko praprykta. Licra. Dalcota biale
 drwone korony. Drwone albrumie, drwone pigkne, z opali ipret,
 z loparu; malachitu, z krysztalu i djamantow. Drwone cudne
 albrumi korony, a posrod nich stoi entovick i patry wicrko
 rowwarteni stercam, patry i cicka. Obiecat on ze o wchodzie
 w chwili poranu koron, w chwili chwacu baro i banica pronie
 ni zaspiewa hymnu do stowca. Hymnu do stowca! U stopy

Ciemu Karbeorck smutny? Ciu zamato lincq drogic kamyki
 swoje, sy biatogtomy Dauduracku? Patre, stowice mowry acry
 patruc na dwa stykibrawe boylady swoje, a abtorci bielq
 crotla swoje o swojq smierinc sukisukq, sy mata krolewno
 moja! Widria ja stary juw jedem, prusiedtem kawat dangi
 zupubij i prapascidlij. A pigly moje zawadnata nioraz kosa
 sbanurki smierci, stycratem jej suchy smieck w brzku spadajocy
 kamieni i teraz abo prusiedtem i patruc na Liebie, Malucienka
 sylko pa lo prusiedtem, a sy tako slienna i smutna. Nie
 smieci sic, debre? sy maty Dauduracku moj!

poetika. Poetiškų įvaizdžių ir malonybinių kreipinių (Devdurakėliu, Kazbekėliu vadinama „laiškų“ adresatė) menininkas neabejotinai sėmėsi iš prieš metus vykusios kelionės į Kaukazą. Katastrofiškų sapnų ir nedarnių vizijų forma laiške išsakė išgyvenamus disonansus. Tuo metu bręstančios mergaitės akyse Čiurlionis prarado idealui būtinas savybes, santykių krizė galbūt buvo netikėta abiem. Komplikaciją atspindi išlikęs laiško Halinai juodraštis:

Buvo metas, pasakysiu Tau atvirai, kai labai daug gero darei man, pati to nežinodama. Mintys mano tada plevendavo kažkur anapus, visur joms būdavo ankšta, atverdavo jos kaskart naujų horizontų, ir baisu, kaip būdavo gera. Tu mano vaizduotėje išaugai tiesiog į nežemišką reiškinių. Buvo tai didžiulės adoracijos ir pagarbos laikotarpis, ir tikriausiai ne dėl jo poveikio tu tapai sena ir pikta (Čiurlionis 2024: 53).

Kūryba menininkas siekė įveikti susvetimėjimą, tiesti trapius tiltus kitokio lygmens santykiui.

Per dvi viešnagės Krynicoje savaites buvo dienų, kai visi sykiu išsiruošdavo į kaimyninius miestelius. Pastudijavus Čiurlionio eskizus, matyti, kad būta išvykos į miestelį, esantį 30 km nuo Krynicos, Bardejovą, dabar esantį Slovakijos teritorijoje. Tai ilgą istoriją turinti vaizdinga gyvenvietė⁷: senamiesčio centras paskelbtas UNESCO paveldu (2000).

Krynicoje Čiurlionis iki užsimiršimo leido laiką prie instrumento („Mačiau, kaip ištisas dienas tapė gamtoje [...] – mačiau kaip apalpo Krynicoje prie fortepijono klavišų, toks buvo išsekintas didžiulio darbo“, – prisiminė Bronisławas (Landsbergis 2008: 430). „Baisiai pasiilgau muzikos. Nuo Krynicos nepasisekė man niekur nė vienu pirštu paskambinti“, – skundėsi pats (Čiurlionis 2019: 515)). Kurhauze už mokesčių buvo galima skambinti fortepijonu, ten veikė ir laikraščių skaitykla, biblioteka. Kadangi, įsitraukęs į kūrybą, kompozitorius dirbo ir naktimis, darytina prielaida, kad instrumentas galėjo būti būste, kuriame visa draugija apsistojo. Galbūt vilą B. Wolman rinkosi ne tik dėl bendravardžio pavadinimo (šios mįslės Čiurlionio biografai iki šiol nebuvo įminę⁸). Galbūt ją pasirinko ir dėl to, kad šeimininkai teikė instrumento nuomą.

7 Keičiantis politinėms valdžioms, miestelio pavadinimas kito: Bardfa (1247), Bardfolua (1321), Barduyow (1363), Bardegow (1786), Bardiow (1808), Bardejov (nuo 1927 m.). Čiurlionio eskizuose užrašyta *Bardiow* forma.

8 Net naujausiame Čiurlionio laiškų leidime (Čiurlionis 2019: 515) asmenvardis frazėje „Bronisławos balkone“ tebėra parašytas be kabučių, nors jos originale yra.

Vakarais ten veikiausiai vykdavo pokalbiai, primenantys kamerinę salono atmosferą. Čiurlioniui ryškiai įsiminė žvaigždėtas naktų dangus, stebėtas iš vienos „Bronisława“ balkono. Namas stovėjo tylioje, atokioje gatvelėje, ėjusioje lygiagrečiai su promenada, įkalnėje. Už pastato augo miškas⁹. Rugsėjo naktys kalnuotose vietovėse – įspūdingos. Iš balkono žvalgydamasis į dangų, Čiurlionis veikiausiai pasiguodė poniai Bronisławai, kad jam pabodo pleneras labai vaizdingoje, bet uždaroje Istebnoje, iš kurios ir atvyko į Krynicą. Jį traukė Europos meno centrai, to pažinimo alkio nenumaldė nei jauki Krynica, nei išvykos į dailius istorinius miestelius. Vos spėjusį grįžti atgal į Istebną, Čiurlionį pasivijo pašto siunta su 250 kronų ir B. Wolman raginimu panaudoti lėšas savo nuožiūra. Netrukus iš Prahos bičiulę ir rėmėją pasiekė trisdešimtmečio, po kelių savaičių pradėsiančio ketvirtą dešimtį, laiškas:

Nutariau sunaudoti tuos pinigus parodų lankymui, ir štai keliauju. Vykstu vienas, gal aš egoistas, bet šiuo metu tik vienas jaučiuosi gerai, prie nieko negaliu prisiderinti. Atrodo, kad manyje kažkas užsidarė draugų atžvilgiu, o keliauti su kuo nors reiškia gyventi su juo vieną gyvenimą, ar ne tiesa? Taigi išvažiavau, o tikriau išėjau vienas.

Iš Jablonkovo traukinys išeina 6.25 ryto, tad išėjau antrą nakties, kad, ne per daug skubėdamas, spėčiau laiku. Lazda, pelerina (Załoskos), kišenė pilna vinių karstui, nuoširdaus giedrumo nuotaika, šviesi naktis mėnesiena, viena tokių naktų, kokiomis gėrėjomės iš „Bronisławos“ balkono, – taip prasidėjo mano *rundreise*. Žygiavau labai smagiai, taip lengvai, vienai vienas. Dangus su salotų spalvos ūkanomis, lyg sidabro voratinkliu ataustas, kur ne kur žvaigždė lyg paklydusi ir pagauta muselė aukso sparneliais plaka, o pačiame viduryje voras – mėnulis taip reikšmingai žiūri savo didele akimi, net nemirktelėdamas, ir visa tai vyksta kažkokioje šventoje tylumoje. [...]

Mėnulis nusileido, ir visu ryškumu sužėrėjo žvaigždės, stebuklingiausia dangaus dalis: Orionas, Plejadės, Sirijus, t. y. „Kalifornija“, anot Flammariono. Iškilo man atmintyje kelias atgal iš tos mūsų iškylos; tada irgi buvo toks dangus, bet šis bene bus dar gražesnis. Tokiais momentais gėra užmišti, iš kur ir kur eini, kuo tu vardu, ir žvelgti naujagimio akimis (Čiurlionis 2019: 515).

9 Vieta nustatyta remiantis išlikusiais kurorto žemėlapiiais. Pastatas neiškilo – jis dar fiksuojamas Antrojo pasaulinio karo vokiečių žemėlapiuose ir 1947–1949 m. raštuose, kuriais derinti architektūrinės rekonstrukcijos planai.

Vaizdinga laiško kalba leidžia manyti, kad Čiurlionis šiuose namuose nesidrovėjo dalintis savo vizijomis, lyrinėmis jausenomis bei literatūrine kūryba. Bendrystės su Wolmanais laikotarpiui priskirtini bent keturi, o galbūt ir penki Čiurlionio literatūriniai bandymai: „Jūra“, „Pasaka“, „Psalmė“, „Sveikstančiojo (*Rekonvalescento*) užrašai“, jau minėtas literatūrinių laiškų ciklas. „Sonata“, tikriausiai parašyta 1907 m. rudenį, taip pat priklauso vis dar palaikomų ryšių laikotarpiui. 1906 m. vasaros pabaigos laišakai iš Prahos ir Istebnos yra svarbiausi iš vos kelių šaltinių, padedančių atkurti Čiurlionio lankytas vietas Prahoje, Drezdene, Miunchene, Niurnberge ir Vienoje, jo patirtus įspūdžius, lankant keturiolika paveikslų galerijų, penkis muziejus, parodą, kelias dešimtis bažnyčių. Laiške minimos realijos liudija adresatės išsilavinimo lygį, interesus (B. Wolman skatino Čiurlionį realizuoti tapyboje ir sonatinio vizualumo idėją (Čiurlionytė 1970: 162)).

Po paskutinio kolektyvinio plenero ir savaitę trukusios kultūrinės pažintinės *turnė* vyko kokybinis posūkis Čiurlionio tapyboje – jo paletė „išbluko“, nuskaidrinęs temperos spalvą iki vos matomo potėpio, dailininkas pasiekė daugiasluoksniškumo, pasuko į minimalistinę, abstraktesnę raišką, kompozicijose ėmė taikyti neužpildytos erdvės, subtilių figūrų ritmikos simbolizmą. Vis filosofiškesnis mąstymas stiprino jo kosminę pasaulėjautą. B. Wolman, paaukojusi kelionei sumą, galimai didesnę, nei kainavo jos ir dukters šešių savaitių poilsis Kryncioje, dar plačiau atvėrė Čiurlioniui vartus į meno pažinimo ir idėjų pasaulį.

Bronisława Wolman ir moderni Lietuva

Vykstant Pirmajai lietuvių dailės parodai, B. Wolman atvyksta į Vilnių. Parodos lankytojų knygoje randame jos parašą po 1907 m. sausio 11 (24) d. data ([Knyga]. 1906–1907: 20). Galimai moteris norėjo susidaryti įspūdį, kaip Čiurlionio kūryba atrodo tėvynainių darbų kontekste, kokios jo profesinės karjeros perspektyvos čia (baigiantis tų metų vasarai Čiurlionis norės sykiu su ja pasverti visus persikėlimo į Vilnių „už“ ir „prieš“ argumentus). Menininko laiškuose, rašytuose iš Vilniaus ir Druskininkų savo rėmėjai, paliudytos svarbios gyvenimo Lietuvoje detalės. Viena vertus, toje korespondencijoje jaučiamas kritiškas vietinės kultūros ir organizacinių dalykų vertinimas, kita vertus – džiaugsmas

dėl išreikšto jam didelio pasitikėjimo Lietuvių dailės draugijos steigiamajame susirinkime, pasidalijimas savo siūlymais vystant Tautos namų sumanymą ir kt.

Aplankiusi parodą, dvi artimiausias dienas B. Wolman bendravo su Jonu Basanavičiumi: jo paties žodžiais, „buvo tartasi dėliai dailininko Čiurlionio ir jo likimo“ (Basanavičius 1935: 95). Pokalbio, vykusio susitikus, detalės įrašė nepaminėtos. Tačiau išlikęs kitos dienos B. Wolman rašytas laiškas bent iš dalies paaiškina pasitarimo turinį:

Gerbiamas Pone! Paskutiniai vyskupo žodžiai buvo, kad asmeniškai parašys Wo-
lejkai. Be to, pažadėjo Čiurlionio tėvo reikalu sudominti lietuvius kunigus. Jau naują
Čiurlionį dailininką suniekino iki nulio (Wolman 1907; [pabraukta laiško autorės –
NG]).¹⁰

Ji apgailestavo, kad pati vyskupui Eduardui von Roppui menininko pirmaisiai nepristatė kaip muziko kompozitoriaus – kad neišnaudojo situacijos tinkamai. Pirmosios lietuvių dailės parodos atidaryme lankęsis vyskupas turbūt bent žvilgtelėjo į triptiką „Rex“ (1904/1905) ar „bedievišką“ ciklą „Audra“ (1904), tačiau jo griežtą vertinimą bene labiausiai galėjo nulemti itin nemaloni jam situacija, susijusi būtent su Basanavičiaus asmeniu (menininko užtarėja apie tai negalėjo nieko nutuokti)¹¹. Čiurlionio kurtų darbų, patekusių į B. Wolman rinkinį, datos liudija, kad dailininko pastelėmis jos rinkinys pasipildė ir 1907 m.

Šiandien Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomi 26 Čiurlionio tapybos darbai iš Wolmanų šeimos kolekcijos. Daugumą jų (paveikslus „Ramybė“ (1903/1904), „Angelas“ (1904/1905) „Himnas (1904/1905), „Bičiulystė“ (1906/1907), „Tyla“ (1907), triptiką „Himnas“ (1906), 13 paveikslų ciklą „Pasaulio sutvėrimas“ (1905/1906)) Lietuvių dailės draugija iš savininkės pasiskolino 1911 m. (pastarasis ciklas, tarpininkaujant dailininko našlei Sofijai Kymantaitei-Čiurlionienei, tąkart ketintas pirkti [Protokolas] 1911.) Tuo metu B. Wolman sutiko, kad paveikslai būtų eksponuojami pomirtinėje

10 Čiurlionio tėvas kunigo Bolesława Wołejko sprendimu 1906 m. neteko vargonininko vietas, o tai stipriai pablogino Čiurlionių šeimos materialinę padėtį.

11 E. Roppo nusiteikimą prieš Čiurlionio meną galima pakurstė laikraštyje *Северное слово* neseniai paskelbta žinia apie parodos organizacinio posėdžio metu vykusį balsavimą, svarstant, ar vyskupas kviestinas į parodos atidarymą. Publikacijoje pavišinta, kad Basanavičius nepalaikė vyskupo kandidatūros. Nežinodama šių aplinkybių, B. Wolman susitiko su vyskupu politiškai nepatogiu momentu.

Čiurlionio darbų parodoje. Dailininko darbų nuolatinė paroda, vėliau – evakuacija į Maskvą, ilgas kelias iki perėjimo į 1922 m. įsikūrusios M. K. Čiurlionio galerijos depozitą vėlino susitarimą dėl paveikslų įsigijimo. B. Wolman per savo advokatą kelis kartus šiuo klausimu kreipėsi į atsakingas institucijas. Lietuvos vyriausybė 1929 m. priėmė nutarimą skirti lėšų Čiurlionio kūriniams iš savininkės įsigyti, tačiau, įvykus nesusipratimams dėl perkamų paveikslų skaičiaus ir nesusiderinus abiem pusėms priimtinos kainos, teko dar keletą metų gaišti juridiniuose procesuose. Nesusipratimus galimai didino Lietuvos ir Lenkijos dvišalių santykių įtampa, diplomatinių ryšių nebuvimas. Pirkimo aktas pasirašytas tik 1932 m. ([Derybos dėl pardavimo] 1929–1932). Po trejų metų iš anuomet Paryžiuje gyvenusio B. Wolmano įgyti Čiurlionio diptikas „Rytmetis“ (1906) ir keturi nedideli tapybos etiudai, kuriuose atsispindi bendrose išvykose patirti vaizdiniai išpūdžiai.

B. Wolman sutikimas 1935 m. skelbti Čiurlionio laiškų ištraukas *Naujojoje Romuvoje* menininko biografiją papildė itin svarbiomis žinioms, kurių nėra jokiuose kituose šaltiniuose. Šių dokumentų unikalumas neginčytinas. Tais metais šią šviesią asmenybę aplankęs laiškų vertėjas muzikas Kęstutis Bacevičius rado ją jau gulinčią ligonę. Jam susidarė įspūdis, kad moteriai – apytikriai 80 metų (Landsbergis 1980: 21). Varšuvos Šv. Mykolo parapijos metrikų knygos įrašė minima, kad Wolman mirė 1938 m. gegužės 1 d. sulaukusi 73 metų ([Metrika] 1938). Tikėtina, lėšos, gautos parduodant savo kolekciją Lietuvai, šešerius paskutinius metus lengvino jos buiūtį. Tačiau tik labai trumpai „Dauggalė ponia Bronisława“ turėjo progos pasigėrėti jai priklausiusiais Čiurlionio paveikslais: paskutinius dvidešimt septynerius jos gyvenimo metus jie buvo Lietuvoje.

Iki šiol nebuvo žinoma Čiurlionio bičiulės ir rėmėjos poilsio vieta – jos palaikiai palaidoti Povonzkų (*Powozki*) kapinėse Varšuvoje. Menininko globėjos kūnas atgulė toje pačioje kapavietėje, kur ilsisi jos sūnus Stanisławas, miręs vos 21 metų amžiaus Varšuvoje. Stanisłavo gyvybė užgeso 1911 m. kovo 8 (21) d. ([Metrika] 1911), dvidešimčia dienų anksčiau nei Čiurlionio. Veikiausiai motinos išėjimo sukrėsta ir prisiminusi jos išgyventas baisias 1911–ųjų netektis, 1938 m. ruggpjūtį apsilankiusi M. K. Čiurlionio galerijoje¹² Halina taip gaudinosi, kad negalėjo ištarti žodžio (Čiurlionytė 1970: 16). Apie tai, kaip susiklostė

12 1936 m. M. K. Čiurlionio galerija juridškai tapo Vytauto Didžiojo muziejaus Meno skyriaus dalimi. 1938–1939 m. Lietuvos–Lenkijos diplomatiniai ryšiai neilgam atsinaujino.

H. Wolman gyvenimas ir ar galima tikėtis papildyti čiurlionistinį archyvą jos išsaugotais dokumentais, publikaciją rengia Darius Kučinskas, atradęs vertingos memuaristinės medžiagos apie tai, kokiais keliais Halina su sutuoktiniu traukėsi nuo artėjančio Antrojo pasaulinio karo fronto.

Kadangi 1935 m. paskelbti Čiurlionio laišakai B. Wolman buvo kupiūruoti adresatės valia, o originalai taip ir liko neprieinami, palikti daugtaškiai laužtinuose skliaustuose žadino menininkų kūrybinę vaizduotę: šios moters personažas plėtotas grožinės literatūros, teatro pjesių, filmų, baleto siužetuose. Eugenijaus Ignatavičiaus scenarijuje filmui *Žalčio karūna* (1986) pabrėžta ponios Bronisławos teikta globa, tačiau sykiu sugestijuotas Čiurlionio nemokėjimas pritapti prie šių namų salono atmosferos. Filmo kūrėjai (rež. Bronius Talačka, Viktoras Snarskis) Wolmanų šeimos personažams parinko vizualiai panašius aktorius, Gražina Baikštytė įtikinamai atliko santūrios, slapta mylinčios globėjos vaidmenį. Fikciniuose tekstuose Bronisławos personažui dažnai suteikiamas mūzos, meiluzės vaidmuo: nuo visai banaliai sukonstruoto Jono Rūtenio *Čiurlionyje* (1994) iki rafinuotai pateikto Arvydo Juozaičio *Juodojoje saulėje* (2012). Meilės trikampio idėja *Choreografo laiškuose M. K. Č.* (2001; muz. Čiurlionio, choreogr. Jurijaus Smorigino) įgijo universalizuotą „trijų mylimųjų“ reikšmę balete *Čiurlionis* (2013; muz. Giedriaus Kuprevičiaus, choreogr. Roberto Bondaros). Meninė interpretacija prasismelkė ir į lietuvių publicistinę eseistiką (Juozaitis), veikia akademinį diskursą (Andrijauskas 2023: 291–292).

Baigiamosios pastabos

Lenkijos ir Ukrainos archyvuose (Valstybinio archyvo Varšuvoje, Varšuvos arkidiecezijos archyvo, Centrinio valstybinio archyvo Kyjive ir kt.) surasti dokumentai fragmentiškai papildo B. Wolman biografiją bei žinias apie jos šeimą. Bronisława Wolman (patikslintos gyvenimo datos: ~1864/1865–1938) buvo kilusi iš Ukrainos, buvusios Kyjivo vaivadijos, istoriškai priklausiusios LDK, o po Liublino unijos – ATR žemėms. Jos vyras Waclawas tame pačiame kultūriniame regione lavinosi (tikėtina, čia ir gimė). Galimai šeimos tapatinimasis su istorinės Lietuvos praeitimi (W. Wolmano patriotinės nuostatos paliudytos spaudoje) skatino globoti lietuvių Mikalojų Konstantiną. Istorinis „bendrapilietiškas“ solidarumas galėjo būti viena iš priežasčių į Varšuvoje rengiamą saloną šeiminkams

kviestis ir išskirtinės erudicijos bei nepriklausomo mąstymo filosofą A. Mahrburgą, kurio paskaitos veikė Čiurlionio intelektualinį augimą.

Wolmanų šeimos socialinis statusas rodo, kokį vaidmenį Varšuvos kultūriniam gyvenime atliko pirmosios kartos vidurinės klasės buržuazija. Naujoji, demokratiška mecenatystė Čiurlionio kūrybai turėjo didžiulę reikšmę: jis patyrė modernaus salono atmosferą, buvo aprūpintas tuo metu karščiausiai aptarinėta literatūra, techninėmis galimybėmis fotografuoti, apsilankė prie Juodosios jūros, Kryme, Kaukaze, Beskiduose, pamatė Vidurio Europos miestus, juose veikusius muziejus, galerijas, parodas. Šios patirtys jo plastinę kūrybą praturtino drąsiais ir netikėtais eksperimentais, suteikė impulsų mėginti jėgas literatūroje (bendrystės su šia šeima laikotarpiui priklauso didelė dalis Čiurlionio žodinės kūrybos). B. Wolman tapo pirmąja jo kūrinių kolekcioniere.

Menininko viešnagės Krynicoje tyrimas padeda geriau suprasti Čiurlionio asmenybę, jo pasirinktas laisvalaikio veiklas – didžiama laisvalaikio buvo paskirta kūrybai. Rūpindamasi Čiurlionio savirealizacija, B. Wolman gerbė jo sprendimą įsitraukti į lietuvių tautinį kultūrinį sąjūdį, susitiko su Basanavičiumi bei vyskupu von Roppu ieškodama sprendimų, užtikrinančių Čiurlionių pragyvenimą. Jos rūpestis menininko sveikata, tikėtina, pavėlino jo išsieikvojimo ir ligos laiką. Bronisławos personažas iškilo greta Čiurlionio vaizdinio lietuvių literatūros, scenos fikciniuose siužetuose, kino mene.

ŠALTINIAI

- Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 1960. *Apie muziką ir dailę: Laiškai, užrašai ir straipsniai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 2019. *Korespondencija / Korespondencja, 1892–1906*, t. 1, parengė Radosław Okulicz-Kozaryn, Nijolė Adomavičienė ir kt., Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus.
- Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 2022. *Fotografija / Photography*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 2024. *Korespondencija / Korespondencja, 1907–1910*, t. 2, op. cit., Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus.
- [Derybos dėl pardavimo] 1929–1932. LLMA, F 93, ap. 1, b. 24, l. 30, b. 26, l. 4–8, 16, 83–84, b. 29, l. 26, b. 31, l. 48, 74, b. 36, l. 64.
- Fotografija ~1898. [Wacławo ir Bronisławos Wolman šeimos fotografija], LNB IS, F. 13815/III.
- Fotografija ~1878. [Jakobo Wolmano portretas.] Photographisches Atelier H. Richter, Kiew, LNB IS, F. 13792/W.
- [Knyga] 1906–1907. Pirmosios lietuvių dailės parodos lankytojų knyga, ČDM ŽA(P) 41.

- Krynyca: dwutygodnik* 1906 (straipsnyje po datos nurodomi dvisavaitinio biuletenio numeriai). Landsbergis Vytautas (reng.) 1965. „Nežinomas Čiurlionio laiškas“, *Kultūros barai*, 8, 28.
- „Literatura, sztuka i prasa“ 1905. [Pranešimas iš Irkutsko], *Prawda*, 9, 108.
- „M. K. Čiurlionies laišakai“ 1935. [B. Wolman laiškų, K. Bacevičiaus išverstų į liet k., fragmentai], *Naujoji Romuva*, 49, 889–891.
- [Metrika] 1890. [Stanisłowo Wolmano gimimo metrikas], UCVIAK, Romos katalikų Šv. Aleksandro (Kyjive) parapijos metrikai, sign. 1268/1/35.
- [Metrika] 1911. [Stanisłowo Wolmano mirties liudijimas], LVAV, ap. 3684d, RKŠIVM 1911–1938, b. 1911 / UMZ–191, jr. 81, p. 584.
- [Metrika] 1938. [Julios Bronisławos Wolman mirties liudijimas], VAA, ap. 9247d, RKMPM b. 5565 / Z–1937–1940, jr. 145, p. 56.
- [Pašto pranešimas]. 1906. [Pranešimas apie Waclawui Wolmanui išsiųstą siuntą, nepasiekusią adresu, *Gazeta Lwowska*, 290, 9.
- [Pranešimas] 1907 [apie Jakobo Wolmano mirtį], *Dziennik Kijowski*, 23, 1.
- [Protokolas] 1911. Lietuvių dailės draugijos valdybos posėdžių ir visuotinių susirinkimų protokolai, LLTI, F 33, ap. 1, b. 4, Nr. 47 (1911 12 13 (26)).
- [Registracija] 1906. [M. K. Čiurlionio ir B. Wolmano registracija kurorto svečių sąrašuose]. *Krynica*, 12, 9.
- Wolman Bronisława 1906. Laiškas (1906 01 13 (26)) Jonui Basanavičiui, LLTI, F 2–1507.
- Похилевич Л[аврентій] 1864. *Сказання про населенні місцевості Київської губернії*, Київ: в топографії Києво-Печерської Лаври.

LITERATŪRA

- Andrijauskas Antanas 2023. *Nesuprasto genijaus tragiškas skrydis*, t. 1, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Basanavičius Jonas 1935. „Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija“, *Lietuvių tauta*, 5, 6–170.
- Čiurlionis Stasys 1935. „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis“, *Naujoji Romuva*, 42, 749–754.
- Čiurlionis Stasys 1938. „Mikalojaus Konstantino Čiurlionies gyvenimo broožai“, in: M. K. Čiurlionis, sud. Paulius Galaunė, Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejus, M. K. Čiurlionies galerija, 9–20.
- Čiurlionytė Jadvyga 1970. *Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį*, Vilnius: Vaga.
- Ergetowski Ryszard 1969. „Zamierzona habilitacja i niedoszły lektorat Adama Mahrburga“, *Kwartalnik Nauki, Historii i Techniki*, 14: 3, 501–512.
- Kučinskas Darius 2007. *Chronologinis Mikalojaus Konstantino Čiurlionio muzikos katalogas*, Kaunas: Technologija.
- Landsbergis Vytautas 1976. *Čiurlionio dailė*, Vilnius: Vaga.
- Landsbergis Vytautas 1980. *Vainikas Čiurlioniui*, Vilnius: Mintis.
- Landsbergis Vytautas 2008. *Visas Čiurlionis*, Vilnius: Versus aureus.
- Spasowski Władysław 1914. „Życie i praca filozofa“, in: *Pisma filozoficzne Adama Mahrburga*, 1, Warszawa: Ferdynand Hoesick, IX–LXXXII.
- Sprawozdanie* [1907]. *Sprawozdanie z dotychczasowej działalności Warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych za czas od marca 1904 r. do czerwca 1907 r.*, Warszawa: Druk Piotra Laskauera i S-ki.

- Tallat-Kelpša Juozas 1938. „Atsiminimai apie Čiurlionį“, in: *M. K. Čiurlionis*, op. cit., Kaunas, 83–92.
- Кондуфор Ю. (ред.) 1984. *История Киева*, 2, Киев: Наукова думка.
- Рябаков М. О. 1997. *З історії київських драматичних театрів, або адреси київської Мелпомени*, Київ: Кий.
- Сведения 1900. Сведения о железных дорогах за 1898 год, in: *Статистическій сборник Министерства Путей Сообщенія*, 61, С[анкт]Пб[Петербургь]: Типографія Министерства Путей Сообщенія.

SANTRUMPOS:

- ČDM – Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus
- LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas
- LLTI – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
- LNB IS – Lenkijos nacionalinė biblioteka. Ikonografijos saugykla
- LVAV – Lenkijos valstybinis archyvas Varšuvoje
- RKMPM – Romos katalikų Šv. Mykolo parapijos [Varšuvoje] metrikų knygos
- RKŠIVM – Romos katalikų Švč. Išganytojo parapijos [Varšuvoje] metrikų knygos
- VAA – Varšuvos arkidiecezijos archyvas
- VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius
- UCVIAK – Ukrainos centrinis valstybinis istorijos archyvas Kyjive